

Міхно С.В.
аспірант,
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С.Макаренка

ДІЯЛЬНІСНИЙ КОМПОНЕНТ ПІЗНАВАЛЬНО-ТВОРЧОЇ САМОСТІЙНОСТІ СТУДЕНТІВ

Стаття присвячена аналізу діяльнісного компонента пізнавально-творчої самостійності студентів: представлено погляди різних дослідників щодо пізнавальної діяльності, творчої діяльності, творчої самодіяльності.

The article is devoted to the analysis of activity component of students' cognitive creative independence. The views of different researchers on cognitive activity, creative activity, creative independent activity are presented in this article.

Положення Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті та Болонської декларації вимагають переосмислення ролі самостійної роботи студентів. Тому важливість самостійності, творчої діяльності студентів у процесі підготовки майбутніх фахівців у ВНЗ важко переоцінити.

Проведене теоретичне дослідження (Г. Адамів, Е. Голант) показало, що у змісті пізнавальної самостійності студента суттєвим є діяльнісний компонент. У результаті самостійної пізнавальної діяльності, яка повинна складати основу усієї системи професійної освіти, формується самостійність студентів.

Отже, педагогічний аналіз специфіки пізнавально-творчої самостійності студентів насамперед потребує осмислення понять «діяльність», «пізнавальна діяльність», «творча діяльність», «творчість».

Метою статті є аналіз діяльнісного компонента пізнавально-творчої самостійності студентів. Відповідно до мети були поставлені завдання: представити погляди різних дослідників щодо пізнавальної діяльності, творчої діяльності, творчої самодіяльності, творчості.

На думку А. Нестеренко, самостійність притаманна діяльності, яка здійснюється без сторонньої допомоги. За тлумаченням Українського педагогічного словника [3, 297] «самостійність» характеризується двома показниками: а) сукупністю засобів – знань, навичок і вмінь, якими володіє особистість; б) ставленням особистості до процесу діяльності, її результатів і умов здійснення, а також зв'язками з іншими людьми, які виникають у процесі

діяльності.

У працях психологів (Д. Богоявленського, Л. Виготського, П. Гальперіна, О. Кабанової-Меллер, Н. Менчинської та ін.) самостійність розглядається не як проста сума знань, навичок, умінь, що забезпечують процес діяльності, а як суспільний прояв особистості.

Згідно з положеннями психології (О. Леонт'єв, С. Рубінштейн та ін.) всі особистісні якості виявляються і формуються в різних видах діяльності. Не є виключенням і діяльність у процесі навчання. Цілі діяльності об'єктивно визначають її соціальну спрямованість й обумовлюють її кінцеві результати. Зокрема, від рівня сформованості пізнавальної самостійності та багатьох інших факторів залежать зміст і способи навчально-пізнавальної діяльності. Прояв пізнавальної самостійності як складного особистісного утворення тісно пов'язаний з мотивами, цілями та результатами навчання.

Г. Щукіна вважає, що вдосконалення діяльності впливає на розвиток дитини як особистості, оскільки зовнішній план її дій переходить у внутрішній, смисловий план, а розвиток психічних процесів (інтелектуальних, мнемічних, емоційно-вольових), включаючись у процесуальні сторони діяльності, піднімає дії і діяльність в цілому на більш високий рівень. Такий підхід ми вважаємо актуальним і щодо діяльності студентів.

У межах нашого дослідження ми вважаємо важливим обґрунтувати поняття «діяльність». Як відзначається в психолого-педагогічній літературі, діяльність є системостворюючою основою всього навчально-виховного процесу (В. Ковальов, Б. Ломов, В. Рубцов, В. Шадріков, Г. Щукіна та ін.), головною силою, яка детермінує розвиток особистості в цілому. Характеризуючи особистість із позиції діяльнісного підходу, О. Леонт'єв відзначає, що справжню основу особистості складає та особлива будова сукупних діяльностей суб'єкта, що виникають на певному етапі розвитку людських взаємин зі світом. Саме в процесі діяльності людина пізнає навколишній світ, його закономірності, сприймає різноманітні явища, тому що діяльність – це форма активного ставлення людини до навколишнього світу.

Психолого-педагогічна наука виділяє в категорії діяльності її предметність (Л. Буєва, М. Каган, М. Кветной, О. Леонт'єв, З. Юдін та ін.). Предметність діяльності, по суті, виражає її зміст. Від предмета залежить система специфічних засобів, знарядь діяльності, а також розвиток можливостей суб'єкта, його знань, характеру вмінь, ціннісних орієнтацій, пов'язаних зі ставленням до своєї діяльності.

Однією з основних особливостей навчальної діяльності, що відрізняє її від інших видів діяльності, як стверджують психологи, є те, що студент, – це не тільки суб'єкт діяльності, але одночасно й її об'єкт. Це пояснюється тим,

що метою навчальної діяльності є зміна самого суб'єкта діяльності, а не перетворення об'єктів зовнішнього світу, не зміна предметів, з якими діє суб'єкт. Зміни в суб'єкті означають засвоєння ним певних знань, способів дій, що відповідають цим знанням, набуття досвіду творчої роботи і емоційно-вольового ставлення до світу. Оскільки саме заради цього й організується процес навчання, засвоєння студентом знань і способів дій, інших компонентів змісту вищої освіти є прямим продуктом навчальної діяльності.

Згідно з Г. Атановим, одна з особливостей навчальної діяльності полягає в невід'ємності її продукту від її суб'єкта. Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що у будь-яких інших видах діяльності її продукти відчужуються від суб'єктів, вони служать іншим людям. Продукти діяльності продаються, демонструються в картинних галереях, театрах, кіно. Це стосується і пізнавальної (науково-пізнавальної) діяльності, продукти якої публікуються у вигляді звітів, статей, монографій. У цьому виявляється принципова відмінність навчальної і пізнавальної діяльності, на яку вказують як дидакти, так і психологи. Виконуючи будь-яку іншу, не навчальну, діяльність, її суб'єкт змінюється, тому що здобуває особистий досвід, найчастіше засвоюючи деякі знання й засвоюючи деякі способи дій, але ці зміни метою діяльності не передбачаються. Вони завжди складають побічний продукт діяльності. Так само побічним продуктом можуть бути і деякі зміни в суб'єкті навчальної діяльності, якщо ці зміни не передбачаються метою діяльності. Зауважимо, що побічний продукт діяльності, у тому числі і навчальної, найчастіше не усвідомлюється суб'єктом діяльності, але відіграє важливу роль у формуванні його особистого досвіду. Оскільки прямий і побічний продукти навчальної діяльності являють собою зміни в тому, кого навчають, то прийнято вважати, що прямий і побічний продукти навчальної діяльності співпадають. Взагалі це різні продукти, що співпадають тільки за формою [1].

Г. Щукіна досліджувала проблему самостійності та її зв'язок з інтересом. Вона характеризує самостійність як показник активності, здатності до самостійного пошуку. На думку Г. Щукіної, саме пізнавальний інтерес є найціннішим мотивом пізнавальної діяльності. Навчання у цьому випадку має активний, дієвий характер: активізуються процеси мислення, з'являється прагнення до пошуку, здогадки, дослідження, мобільність операцій, активні та самостійні роздуми не тільки над вирішенням задачі, але й знаходженням більш ефективних та економних способів її вирішення. У цьому випадку інтерес є засобом навчання і удосконалення пізнавальної діяльності учнів.

Самостійна пізнавальна діяльність учнів може носити як характер

простого відтворення, так і перетворювань, творчості. С. Головка зазначає, що фундаментальні дидактичні поняття «репродуктивна пізнавальна діяльність» і «творча пізнавальна діяльність» з'являються у науковій літературі з середини 60-х років ХХ століття.

У праці педагога Б. Коротяєва на основі системно-структурного аналізу визначено дві взаємопов'язані ланки навчально-пізнавального процесу: творче як основне і репродуктивне навчання, яке виступає підготовчою ланкою. При цьому, на думку дослідника, остання із зазначених категорій включає творчі елементи й навпаки. З точки зору динаміки процесу межа репродукції і творчості умовна, рухома, тому можливим є постійний перехід від репродуктивного навчання до творчого: «чим більше елементів творчості у репродукції, тим ближче якісний перехід до нового типу пізнання – творчого» [4, 14]. «Репродуктивне пізнання – це процес відображення реальної дійсності в нашій свідомості, який здійснюється за допомогою посередника. Творче пізнання – це процес відображення реальної дійсності без посередника, самостійно» [4, 13]. Основу «репродуктивної пізнавальної діяльності» становить репродуктивне пізнання, «творчої пізнавальної діяльності» – творче.

Л. Виготський зазначав, що поступове накопичення знань, умінь і навичок переростає в нову якість, забезпечує розвиток учня, а отже, виступає однією з важливих умов творчої навчальної діяльності школярів.

С. Рубінштейн у статті, що висвітлює принцип творчої самодіяльності суб'єкта, розкриває загальне розуміння діяльності (і не тільки пізнавальної) у зіставленні з особистістю і дає перше формулювання свого майбутнього принципу єдності свідомості і діяльності: «Отже, суб'єкт у своїх діях, в актах своєї творчої самодіяльності не тільки виявляється; він в них створюється і визначається» [5, 38]. Автор говорить про реальну, конкретну, життєво важливу діяльність суб'єкта, а не абстрактну або формальну, чисту активність. Учений підкреслює, що «... визначати образ людини організацією не символізуючих діянь і діянь, що ототожнюють, а реальних, творчих діянь – ось шлях і задача педагогіки» [5, 38].

Означений тут принцип творчої самодіяльності С. Рубінштейн розробляє, передусім, в інтересах педагогіки, покликаної, на його думку, розвивати в учнів самостійність, творчий підхід та ініціативу (зокрема, за допомогою того, що називається проблемним навчанням). Оскільки, на його думку, діяльність є самостійною і творчою, то саме в цій якості вона стає найважливішою умовою розвитку людини.

Основні положення принципу творчої самодіяльності суб'єкта полягають у тому, що: 1) суб'єкт і його психічні властивості формуються і виявляються в діяльності; 2) об'єкт (предметний світ), породжений діяльністю суб'єкта, зумовлює його розвиток; 3) чим більш активний у своїй діяльності суб'єкт, тим більш збагачується і змінюється об'єкт, що конструюється ним; 4) діяльність, в якій визначається, створюється у своїх діяннях і виявляється сам суб'єкт є його творчою самодіяльністю.

О. Трошкін в залежності від рівня ініціативності студента, розрізняє його самостійну творчість у процесі навчально-творчої діяльності та творчість під керівництвом викладача. Низький рівень ініціативності студентів у створенні варіантів розв'язання творчого завдання, за спостереженнями науковця, не призводить до появи власного продукту творчості. «Вимушена творчість», про яку веде мову В. Андрєєв, не є творчістю у повному розумінні цього слова. Творча праця вимагає сформованості у студентів смислоутворюючих мотивів ініціативності при розв'язанні творчого завдання. Якщо ці мотиви у майбутнього фахівця не сформовані, то у кращому випадку під впливом викладача студент може розв'язувати завдання алгоритмічного (логічного) характеру. Проте О. Трошкін припускає, що окремі студенти, яких примусили займатися творчою діяльністю на конкретному занятті, через деякий проміжок часу виявляють ініціативність при розв'язанні навчально-творчого завдання. Мабуть, це є наслідком дії сукупності певних об'єктивних та суб'єктивних чинників, серед яких стрижневим є сформованість мотивів навчання в цілому. Є сенс вести мову й про різні рівні самостійності навчально-творчої роботи майбутніх фахівців. Повна самостійність є також результатом систематичної та цілеспрямованої роботи викладачів, пов'язаної з формуванням у студентів готовності до творчості [6, 67].

В Енциклопедичному словнику поняття «творчість» розкривається так: «Творчість – це діяльність, що породжує щось якісно нове і відрізняється неповторністю, оригінальністю і суспільно-історичною унікальністю. Творчість специфічна для людини, тобто завжди припускає творця-суб'єкта творчої діяльності; у природі відбувається процес розвитку, але не творчість» [2]. Відмінною ознакою цього визначення від інших, що можна знайти у філософських, психологічних і педагогічних працях, є те, що «творчість» у цьому випадку не ототожнюється з поняттям «розвиток». Хоча є автори, як, наприклад, Я. Пономарьов, які, ототожнюють її з поняттям «розвиток». Він відзначає, що загальний критерій творчості виступає як критерій розвитку.

У філософських працях ми знаходимо визначення поняття «творчість», яке дає А. Спіркін. Творчість розуміється ним як розумова і практична

діяльність, результатом якої є створення оригінальних, неповторних цінностей, встановлення нових фактів, властивостей, закономірностей, а також методів дослідження і перетворення матеріального світу або духовної культури. При цьому варто підкреслити, що новизна об'єктивна і соціально значима, якщо результат дійсно новий у контексті історії культури, якщо ж він новий лише для його автора, то новизна суб'єктивна і не має суспільного значення. У цьому визначенні, на наш погляд, для педагогічного дослідження має виняткову цінність те, що ознака новизни та й сам процес творчості може мати як об'єктивну, так і суб'єктивну новизну і значущість.

Як правило, в навчальній діяльності творчість виявляється в суб'єктивному плані як відкриття нового для себе, нового у своєму розумовому розвитку, що має тільки суб'єктивну новизну, але не має суспільної цінності. К. Цюлковський писав, що спочатку він робив відкриття, відомі всім, потім відомі небагатьом та, нарешті, нікому не відомі.

Знання ж студента будуть міцними, якщо вони здобуті не тільки однією пам'яттю, не завчені механічно, а з'явилися внаслідок власних міркувань та закріпилися у результаті його власної творчої навчальної діяльності.

Для занять пізнавальною діяльністю надзвичайно важливою є наявність сформованого логічного апарату мислення. М. Букарева досліджувала інтенсифікацію навчального процесу на перекладацьких факультетах і дійшла висновку, що у студентському віці мислення сягає найвищого ступеня свого розвитку, це період розквіту мисленнєвої діяльності, період інтенсивного розвитку вищих форм абстрактного, вербально-логічного мислення, отже в навчальному процесі основною можна робити позааудиторну самостійну пізнавальну діяльність студентів.

Для здійснення самостійної пізнавальної діяльності студентам необхідно мати певний рівень самостійності мислення і надалі його розвивати. Р. Іванов вважає, що самостійність мислення має передумовою: розвиток уміння порівнювати предмети та явища; уміння подумки аналізувати предмети та явища і синтезувати предмети в єдине ціле, визначати істотне й абстрагувати; уміння робити правильні висновки із спостережень, фактів, подій, свідомо оперувати поняттями; уміння розглядати предмети і явища у взаємозв'язку та взаємообумовленості; уміння переконливо доводити істинність своїх суджень і спростовувати хибні умовиводи.

Отже, поняття «самостійність» невід'ємне від поняття «діяльність». Діяльність є головною силою, яка детермінує розвиток особистості, системостворюючою основою всього навчально-виховного процесу. У

результаті пізнавально-творчої самостійної діяльності студентів (розумової і практичної), для забезпечення якої студентів доцільно озброїти необхідними знаннями, навичками і вміннями, формується їхня пізнавально-творча самостійність.

У наступних публікаціях автора передбачається виявлення дидактичних можливостей евристичної технології навчання щодо формування пізнавально-творчої самостійності студентів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Атанов Г.А. Деятельностный подход в обучении. – Донецк: «ЕАИ-пресс», 2001. – 160 с.
2. Большой энциклопедический словарь: В 2 т. / Гл. ред. А. Прозоров. – М., 1992. – Т. 2.
3. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
4. Коротяєв Б.І. Методи навчально-пізнавальної діяльності учнів. – К.: Радянська школа, 1971. – 175 с.
5. Рубинштейн С.Л. Принцип творческой самодеятельности. К философским основам современной педагогики // Ученые записки высшей школы г. Одессы. – Т. 11. – Одесса, 1922. – С. 29-43.
6. Трошкін О.В. Педагогічні умови розвитку ініціативності майбутніх дизайнерів у процесі навчально-творчої діяльності: Дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2004. – 227 с.